

СУСРЕТИ СА ТИТОМ У БИЦИ НА СУТЈЕСЦИ*)

Врховни командант Народноослободилачке војске Југославије у Бици на Сутјесци, у изванредно тешким условима: са малобројним јединицама против многоструко јачих непријатељских снага, са слабим наоружањем против до зуба наоружаног непријатеља, на врлетном пустом и сиромашном земљишту — без хране и опреме и уз све то са преко 4.000 рањеника, улагао је све своје умне и физичке снаге да сачува од уништења Главну оперативну групу и Централну болницу са рањеницима. У томе га нису могли спречити ни глад, ни неспавање, ни огроман замор од дугих и тешких маршева, ни друге одговорне дужности да понекад изађе и на положај са аутоматом у руци. И крв своју је пролио у тим данима. На стаблу једне младе букве у Зеленгори тупим ножићем неки од његових бораца нашао је времена да уреже три ријечи — „Овде рањен Тито“.

И уз све то Тито је често нашао времена за сусрет са борцем, разговор са командантом, да се лично побрине о рањеном другу или о малом дјетету, да осоколи и овесели људе. О томе говоре и ова сјећања на сусрете са њим у данима Битке на Сутјесци.

Др Иван Рибар

„Могу Вам рећи да су у оним тешким данима Битке на Сутјесци и чланови АВНОЈ-а били борци са пушком у руци. Били смо се растурили по разним јединицама. Назор и ја били смо у Седмој банијској дивизији. Било је тешко. Сјећам се пута од Барног Дола до Романије, а нарочито неколико момената са тог пута.

При прелазу Сутјеске јашио сам на коњу. Вода је тако махнито јурила, да се чинило, што се оно каже, „носи дрвље и камење“. Најмање десет бораца прихватило се коња којег сам јашио, да их вода не би однијела. Кад смо прешли ријеку застали смо да се одморимо. Искористио сам тај кратак предах да оперем нешто веша што сам узасе имао. И таман што сам по неком грању разастро оно што сам прао, непријатељ је извршио напад. Нешто од ствари ми је остало, јер смо одмах морали кренути.

*) Сјећања забележио потпуковник Милисав Никић

Кад смо остајали код Седме дивизије, Тито је рекао Јакшићу да поведе рачуна о Назору и мени. Ми се бригом Банијаца о нама можемо само похвалити. Назор је био доста тешко болестан, а ни ја се нијесам најбоље осјећао. Друг Тито нам је поручио да се ништа не бојимо. Кажем ја Назору: „Кад Тито то каже, онда се заиста немамо чега бојати. Само јуначки!“

Друга Тита нашли смо негдје код Лучких Колиба. Био је рањен. Рука му је била у завоју. Одмах нам је рекао да рана није тешка и заинтересовао се како смо ми прошли. Било ми је много жао Поздерца. Ја сам испричао како нам је пропала архива Претсједништва АВНОЈ-а. Наиме, на Вучеву сам сву архиву предао другу Ивану Милутиновићу. Рачунао сам да ће је он боље сачувати, био је млађи од мене. Иван је архиву склонио, добро је закопао у једној колиби, али шта је то користило: авионска бомба пала је право на колибу; рупа од експлоизје била је дубока и све је разнешено. Тито је јако жалио за архивом, али што се ту више могло?

Друг Тито је много водио бригу о Назору и о мени. Кад год је курир долазио од њега, увијек би нам донио понешто хране. Кад смо били заједно, почетком офанзиве, дао ми је неке стварчице које су ми биле од практичне користи, а и драге успомене које су говориле о Титовој изузетној пажњи према људима.

Сјећам се да је мајсторски заваравео непријатеља, чак и његову авијацију. Дешавало се често овако: авиони дођу, открију нас, бомбардују и ми одмах крећемо. Послије краћег времена друг Тито нареди да се вратимо на мјесто одакле смо и пошли. Јер нас ту више нијесу тражили, рачунајући да смо одатле отишли.

Тито је увијек био оптимиста, чак и у најтежим ситуацијама. Најчешће је био ведар и насмијан. Замишљен је био само у оним моментима кад би видео паћење тешких рањеника или збјега. О томе ми је често говорио.

Кад год смо се срели питао би ме како се осјећам и савјетовао да чувам здравље.

— Море, лако ћу ја за здравље, само ако се од ових одозго сачувам — одговорио сам му једном, мислећи, притом, на непријатељску авијацију.

— За то ћемо се ми војници побринути — смијући се одговори ми друг Тито“.

Вицко Крстуловић

„Врховни командант је, негдје са Тјентишта, послао курира у Барни До и јавио да кренем за њима. Собом сам водио два мала сина, кћер и жену. Дјеца су била још мала и нејака: старији син девет а млађи пет година. Мучио сам се да дјецу сачувам. И не само ја, већ и други који су ми помогли кад год су могли и чим год су могли. Кад смо стигли Седму дивизију на Вучеву Јакшић је одредио 7—8 бораца да нам помогну дјецу носити. Али, шта су они могли помоћи? Онако

уморни од борби, маршева и глади једва су ходали. Ја сам зато задржао само двојицу најупорнијих, који се никаквим мукама нијесу предавали.

Преко Сутјеске сам прешао са Десетом Херцеговачком. Ноћ је била страшна, а пут тежак. Коњ под Шкорпиком пао је и сломио кичму. Киша је падала. Дјеца озебла, а мокрим грањем ватру је тешко било наложити. Чим смо прешли ријеку по нашој колони почели су тући митраљежи и минобацачи. Са дјецом сам се вртио око једног дебелог стабла букве, само да бих их заштитио од парчади која су около звиждала.

Нешто хране за дјецу, при поласку што смо добили од Митра Вујовића, брзо је нестало. Дијелили смо и онима који су били најизмученији, а и борци су дјеци давали чак и посљедњи залогај. Било је то врло дирљиво: борац даје посљедњи залогај малом дјетету да би спасио његов живот, а из очију тог борца глад вири, мучи, само тек што га није покосила. Па, ипак, његова хуманост и доброта надјачавали су борбу за самоодржање.

Да, тешко је било и мени са дјецом и другима око нас, али и у тим моментима мислили смо на друге: на дивизије које се испред нас пробијају, на Тита, на оне јединице и рањене који су остали преко Пиве. И зато, чим смо стигли близу Врховног штаба, желио сам да што прије видим друга Тита. То тим прије, јер нас је просто погодила вијест да је рањен. Неки су причали да је рана тешка, други, опет, да није опасно. Све ме то мучило. И не само мене, већ и остале, јер смо знали да од њега у овим тешким моментима све зависи и пробој и наша коначна пobjеда. Отишао сам код Тита да се лично увјерим како му је. Обрадовао се кад ме је видио. Одмах ме упита за породицу.

— Да ли су дјеца гладна? Имају ли шта јести?

Посједио сам неко вријеме са њим. Интересовао се о нашем путу. На растанку извуче однекуд двије конзерве и даде ми једну.

— Узми, однеси дјечи. Ово су посљедње, немамо ништа друго.

Опирао сам се. Зар од њега, рањеног, да узмем посљедње што има? Али ми опирање није помогло. Тито је рекао да ми старији можемо некако издржати, а дјеца су нејака и њих треба сачувати.

Данас је тешко и повјеровати да је у таквим моментима, кад је ситуација била изванредно тешка — свуд около на пар стотина метара водиле су се борбе, авијација и артиљерија пребирале су сваки кутак, а наше јединице улагале су посљедње напоре да се пробију — да у тим моментима Врховни командант нађе времена да мисли о троје мале дјечице и да им пошаље посљедњи оброк хране што је имао.

Такав је он био и то је, поред осталог, људе везивало за њега и доприносило да га неизмјерно воле. Никада тај сусрет у Зеленгори нећу заборавити.“

Пеко Дапчевић

„Још прије него су јединице Главне оперативне групе форсирале Дрину, а због идеје да се последије избијања на црногорско-херцеговачки пиво и ликвидације италијанских гарнизона и четничких упоришта у Црној Гори припреми операција за дејства у Србији, друг Тито је у једном саопштењу преко радиостанице „Слободна Југославија“ Прву и Другу пролетерску дивизију назвао „српске дивизије“. Сви смо у Штабу Друге пролетерске дивизије слушали радиопренос тог саопштења. Слушао је то и командир курира стари комуниста Петар Војводић. Чим је чуо оно „српске дивизије“ наљутио се, почео да млатара рукама и да протестује истичући гласно своје црногорско поријекло. Пришао ми је и рекао да ће, ако још једном то чује, разбити радиоапарат.

Пошто сам му објаснио смисао саопштења имао сам утисак да се умирио, али сам, за сваки случај, искористио свој командантски ауторитет и упозорио га да не прави глупости.

Једног дана пред почетак Битке на Сутјесци био сам позват у Врховни штаб који се налазио у Крушеву. Повео сам и командира курира Војводића. Њега је друг Тито добро познавао и кад год би га срео волио је да се шали са њим. Кад је поздравио друга Тита, учинио је то некако мрзовољно. Тито га отпоздрави и смијући се са чуђењем упита:

— Шта је? Што си потиштен, — да се ниси уплашио Њемаца?

Војводић је нешто прогунђао. Знао сам само ја о чему се ради и испричао другу Титу оно у вези са радиоапаратом. Тито се поче на глас смијати и упита га:

— Да ли ћеш збиља сломити радио?

— Богами оћу! одговори Војводић.

— Добро, да ли си ти већи Црногорац или Србин — упита га друг Тито и поче да га задиркује.

— Ма ја јесам и једно и друго, друже Тито, али ово прво ми је некако као кошуља.

Врховни командант му тада то објасни, потапша га по рамену и позва на ручак. Тако је читав „конфликт“ између Петра и „Слободне Југославије“ био изглађен.

Још док смо путовали ка Врховном штабу објашњавао сам Војводићу да је ситуација тешка и да ће ово; вјероватно, бити најтежа непријатељска противофанзива. (Такви разговори између команданта и њихових курира често су се водили без бојазни да ће, ма у каквој ситуацији, бити нарушен принцип тајности.) Петра је моје излагање, и поред његове изванредне храбрости, мало забринуло. Али, кад смо се враћали из Врховног штаба рече ми да не вјерује да ће ово што Њемци предузимају бити најтеже, јер су га у то увјерили Титово расположење и његов гласни смијех и веселост.“

„Неколико дана касније био сам позван код друга Тита на Црно Језеро под Дурмитором да ми изда наређење о даљим дејствима Друге дивизије. Кад сам стигао затекао сам га обученог тако као да се спрема да као шеф неке наше делегације негдје отпутује. Нова титовка, кожни капут, изгланчане чизме, доглед; све је то чинило један склад на изванредном Титовом командантском лику. Мало сам се зачудио и запитао друга Тита: „Каква се то парада спрема“.

— Зар не знаш — одговорио ми је — чекамо енглеску војну мисију коју шаље Черчил. Њих треба командантски дочекати, јер они иначе мисле да смо ми нека сељачка војска. Ти знаш — додаде Тито помало иронично — био си по свијету, да је први утисак врло важан.

*

„Од многих ратних сусрета са Врховним командантом овај што ћу вам сада испричати најдубље ме се дојмио. Било је то једне ноћи кад су Прва и Друга пролетерска дивизија пробијале последњи обруч на Зеленгори и продирале ка комуникацији Фоча — Калиновик. Колона Врховног штаба застала је у једној ували код Мрчин Колиба. Друг Тито је ту застао да би издао директиве за даља дејства Првој и Другој пролетерској и Седмој ударној дивизији.

Ситуација је била тешка. Свуд унаоколо водиле су се жестоке борбе. Иако је била ноћ, свуда око нас штектали су митраљези, гривали топови и одјекивале експлозије ручних бомби и граната. У даљини, тамо према Јелечу и Говзи, крчила је пут Прва дивизија. Но, у свему томе најтеже је било Трећој дивизији. Она је остајала све даље од нас, јер Прва, Друга и Седма готово да су биле издржале оно што је најтеже. Није могло бити ни говора да се Трећој дивизији и огромном броју рањеника који су били са њом може пружити било каква помоћ. Тешка ситуација у којој се нашла Трећа дивизија и рањеници притискивала је као мора и Тита и све нас који смо били те вечери око њега.

Ту у тој ували, у тако тешкој ситуацији, Врховном команданту је сугерирано да изда наређење Трећој дивизији да се пробије преко Сутјеске и Хрчавке за нама, макар и по цијену жртвовања тешких рањеника.

Тито је устао и почео да се кратко шеће час напријед час назад, забринуту ћутећи. Затим је сјео и опет устао. Било је очигледно колико га мучи тешка ситуација Треће дивизије и рањеника, али се и на његовом лицу могло видјети да не може донијети такву одлуку. Још једном је сјео и дубоко са замислио. Настала је она тешка констернација која одговорност таквих људи и њихову љубав према човјеку доводи у најтеже искушење. Тито је поново устао и, кад смо очекивали да ће направити још једну шетњу, он онако стојећи одговори.

— Ја то не могу наредити ни као секретар Партије, ни као Врховни командант, ни као човјек.

Тај Титов одговор, те ријечи дубоко људске и хумане, сви смо примили као једино могуће решење Врховног команданта. Дијелили смо са њим мисли, бригу и тугу због судбине рањених другова и једне наше храбре дивизије.

Са нама је те ноћи сједио и стари Рибар којег је пут од Пиве до Мрчин Колиба измучио, крај нас су пролазили борци бригада Друге и Четврте пролетерске и Десете херцеговачке, борци који су тога дана на Љубином Гробу, на Тисовом Брду и свим висовима и пропланцима унаоколо издржали небројене њемачке јурише, који су много пута и сами јуришали и — иако гладни и уморни од непреспаваних ноћи, тешких маршева и борби — кретали у нове борбе и окршаје, озарени што ту поред себе виде друга Тита, свог вољеног Врховног команданта. Ето тај сусрет са Титом у тој најтежој ситуацији остао је неизбрисиво у мојем сећању“.

Генерал-пуковник Велимир Терзић

„Имао сам прилике небројено пута да разговарам са другом Титом. Слушао сам га и био сам свједок његових сусрета са људима и догађајима. Све оно што је везано за њега у току толиког времена које сам провео у Врховном штабу, некако најдуже се задржало у сјећању. Било би вриједно испричати многе детаље, али ја ћу описати само један догађај којег се често сјетим. Можда, баш зато што се одиграо онда кад је Титу, Врховном штабу и нашој војсци било најтеже.

И сада, кад год ми се мисао врати на посљедње дане Битке на Сутјесци, чини ми се да негдје у близини чујем глас човјека који је изговорио ове ријечи. Било је то овако: Наше јединице ломиле су обруч непријатеља на путу Фоча — Калиновик. По плотунима који су се чули, по грмљавини топова и треску експлозија авионских бомби могло се закључити да борба из минута у минут постаје све жешћа.

Колона Врховног штаба и Пратећег батаљона кретала се кроз густе шуме од Мрчин Колиба ка селу Јелеч. Око нас, и то врло близу одјекивали су пуцњи. Час појединачни, а час дуги рафали. Било је јутро и журили смо. Тито је ишао на челу колоне, а кад је он ишао напријед тешко га је било стизати. Чак и млади, здрави и одморни људи са њим су тешко издржавали ход.

У једној долиници, крај стазе којом је кретала наша колона, нашли смо неколико тешких рањеника. Било их је, колико се сјећам, осморица. Застали смо. Ти људи били су ту на милост и немилост непријатеља. Рекох, све су то били тешки рањеници, непокретни. Немоћни су били да и један корак учине да би се спасили. Један међу њима био је нарочито тешко рањен: сав је био просто изрешетан. И тешко је било повјеровати да човјек са толико рана може и минуту живјети. Лик тог човјека, без ногу, измученог, који се бори са посљедњим дахом живота остао ми је заувјек у сјећању.

Друг Тито је наредио да одмах збринемо рањене. Тај приказ га је био толико узбудио да нас је, чак, све изгрдио. Прво што смо учинили донијели смо рањенима воде са оближњег поточића, да бар грло оквасе.

Наша колона се изненада појавила, рањеници су били на посљедњим мукама, такорећи на ивици смрти, па, ипак, одмах су препознали друга Тита. Као да им је његово присуство значило спас живота, на лицу им се указивало нешто као радост. И на запрепашћење свих нас онај који је био са највише рана, човек скоро без живота, викнуо је гласом који као да је избијао из здравих груди:

— Живио Врховни командант Тито!

Мислим да томе не треба објашњења. Лик Врховног команданта, његов однос према борцу и оном здравом и оном рањеном, вјера тог борца у њега казивали су све“.

Генерал-пуковник Павле Јакшић

„Кад смо прешли Пиву Седма дивизија била је сама: Прва и Друга пробиле су се преко Сутјеске кроз Зеленгору а Трећа је остала на десној обали Пиве. Читав тај пут до коначног пробоја у Источну Босну био је изванредно тежак.

Њемци свуд око нас и то врло близу. Топовске цијеви окренуте према нама са свих страна, чак и са голих, оштрих висова Маглића гаљале су нас. Сутјеску је, по наређењу Врховног штаба, требало да пређемо код села Сухе. Дуго смо цијенили ситуацију да ли тим правцем кренути са Вучева или неким другим. Донио сам одлуку да ријеку пређемо нешто западно од Тјентишта. По непријатељској ватри, по еху плотуна наших јединица које су водиле борбу у Зеленгори и на основу извиђања, дошли смо до закључка гдје је непријатељ био најслабији и тим правцем смо пошли.

Пала је ноћ. Јединице су кренуле. Покрет са Вучева ка Сутјесци, прелаз преко ријеке и даљи пут — све је то било тешко поднијети, али су људи, улажући натчовјечанске напоре, све издржали. На даљем покрету служили смо се бусолама да не бисмо скренули с пута и узетог правца. Као оријентација служили су нам висови Озрен и Вилењак.

Нарочито тешке борбе водили смо кад смо ушли у шуме на лијевој обали Сутјеске. Јаке побочнице, које смо истурили за обезбјеђење покрета дивизије, тешко су одољевале нападима њемачких јединица које су настојале да нам пресијеку пут, да нас униште још прије него избијемо на Хрчавку.

Кад смо избили у близину Лучких Колиба, јединице Друге дивизије водиле су тешке борбе. Све около личило је на право разбојиште. Љубин Гроб записан је и остаће у историји као спомен јуначког подвига једне чете Четврте пролетерске бригаде која је изгинула, извршавајући добијени задатак. Али, тога дана на све стране било је сличних Љубиних Грובהа. Велики је број наших бораца који су тога дана пали и остали заувјек у шумама и на пропланцима Зелен-

горе. Експлозије авионских и ручних бомби, рафали митраљеза и пушчана паљба као да су били почасни плотуни, последња пошта и почаст онима који су гинули за слободу...

Од неких другова из Пратећег батаљона, које смо срели близу Лучких Колиба, дознао сам да су ту у близини чланови Врховног штаба и друг Тито. Још су ми рекли да је друг Тито рањен, да су неки из енглеске војне мисије погинули; да у Врховном штабу немају хране и да су гладни. Ситуација је била тешка: непријатељ напада без престанка и дању и ноћу, Прва дивизија се пробила ка Балиновцу, а Њемци су затворили бресту коју је она отворила.

Одмах сам кренуо ка Врховном команданту да му поднесем извјештај. Но, морао сам сачекати да макар и начас престане напад авијације да бих пришао мјесту гдје се друг Тито налазио. Примео ме у једном малом заклону сазиданом од камења. Слаба је то била заштита (јер је тај заклон мало већа авионска бомба могла разнијети). Кад нас је видио, Тито је био задовољан, а још више кад је чуо да је дивизија у доста добром стању и борбеном расположењу. Изненадио се како смо тако брзо стигли.

Док смо разговарали до нас је са Сутјеске допирао тутањ топова. На крају разговора друг Тито ми је дао задатак:

— Ми смо већ извршили распоред за покрет напријед. Крећемо сјутра ујутро. Ви образујете посебан ешелон, ухватите везу са Херцеговачком бригадом и крећите иза њих у правцу Врбничких Колиба и Балиновца.

Кад смо стигли главнину и кад је друг Тито био ту, уз нас, некако нам је било лакше поднијети тешкоће борби и маршева“.

Генерал-потпуковник Милинко Ђуровић

„По интензитету дејства непријатељске авијације осјећао сам да се припрема опсежна офанзива против наших снага које су се налазиле на територији сјеверне Херцеговине, Црне Горе и Санџака. Још половином маја авиони су гањали чак и појединце по неколико минута. То су били почеци, догађаји су ускоро попримили такав облик да су постале јасне и намјере непријатеља и општег његовог дејства. Почео је да напада са свих страна: од Бијелог Поља, од Никшића и Гацка, од Колашина, а још раније од Фоче. На фронтима су се водиле жестоке борбе у којима су наше јединице, улажући огромне напоре, успјешно одолијевале вишеструко јачим њемачким снагама.

Тих дана налазио сам се на расположењу Врховном штабу на Жабљаку који је непријатељска авијација тако жестоко бомбардовала као да је било у питању неко изузетно важно војно утврђење или индустријски објект, а не мало планинско мјесташце од стотинак становника. Свака кућа је до темеља срушена али жртава није било много.

По периферији слободне територије борбе су попримале све жешћи карактер. Пошто су се постепено приближавале Дурмитору и Црном Језеру, где је било сједиште друга Тита и Врховног штаба,

требало је премјестити Врховни штаб на неко друго мјесто, погодније за руковођење операцијама. У сутон једне вечери Врховни штаб је кренуо од Црног Језера преко Штуоца за Сушичко Језеро. Кратко вријеме друг Тито је јахао на коњу уз благе падине Дурмитора, али је убрзо сјахао и продужио пјешке. Ноћ је била мрачна, успон све већи — прави Дурмиторски — стаза раскалањена, а напор све тежи. Колона се све више развлачила. Друг Тито је са неколико курира све даље и све брже одмицао испред колоне. Настојао сам, уз крајње напоре, да не изостанем. Спотипцао сам се преко „прагова“ које су направила коњска копита и често сједао у блатом испуњене рупчаге. На једном мјесту, на самом врху Штуоца, у мраку сам се оклизнуо о нешто љигаво на стази. Опипао сам руком и закључио да је то мртав коњ којему је ту понестало снаге. Устао сам и продужио стазом која се стрмо спуштала, тежећи да скратим отстојање од чела колоне гдје се кретао друг Тито. А колоне заправо више и није било, јер се испрекидала на групе. Тито је био одмакао далеко напријед.

У саму зору стигли смо на Сушичко Језеро. Умор ме савладао; скоро исцрпљен од напора легао сам да се одморим. Друг Тито није ни покушао да се одмара. Обилазећи терен, одређивао је свакоме гдје ће се смјестити: Врховном штабу, АВНОЈ-у, Пратећем батаљону итд. Тек након пола часа почеле су да пристижу прве групе колоне, а протекла су пуна два сата док су посљедњи стигли, иако су са Црног Језера кренули у исто вријеме кад и друг Тито.

За све то вријеме посматрао сам друга Тита. Дивио сам се и чудило откуд му толика снага и издржљивост јер сам знао коликим је умним и физичким напорима био изложен, а да ипак не сједне, да се макар и начас одмори послије тешког марша у току читаве ноћи.

И у току дана гледао сам како друг Тито ради: док су се други одмарали он је примао извјештаје са фронта и издавао наређења. Често је устајао да прошета или да обиђе ову или ону групу интересујући се о свему. На његовом лицу могла се читати брига због тешке ситуације из које је и овог пута, као и много пута раније, требало наћи рјешење за излаз.

Код Сушичког Језера остали смо само један дан, да бисмо већ у току ноћи продужили у правцу Планине Пивске. Наредни дан провели смо на Планини Пивској. Тога дана, док сам разговарао са другом Марком, више од једног часа посматрао сам друга Тита из непосредне близине како шета једним малим планинским пропланком. Било је очито да прави планове за излаз — за пробој из непријатељског обруча који се све више стезао око наших снага.

Кад сам послије завршетка рата први пут видио бисту друга Тита, коју је за његово родно мјесто израдио вајар Аугустинчић, потсјетила ме на онај дан кад сам га гледао како шета на малом пропланку Планине Пивске. Велики умјетник ми је овим својим дјелом дочарао не само потпуни изглед Врховног команданта већ и сваку бору која се истицала на његовом лицу кад је доносио крупне одлуке за дејство наших снага у најсудбоноснијим данима нашег Ослободилачког рата“.

Генерал-потпуковник Никола Карановић

„На завршетку школовања, слушаоци Курса оператике Више војне академије били су примљени 1951 године код друга Маршала. Водио се жив разговор о многим питањима. Друг Тито је свакога по нешто питао: о раду, учењу, о здрављу, лову; разговарао о разним догађајима из рата итд. У једном моменту — бацивши поглед на мене — оставио ми је питање:

— Карановићу, шта је било са она два рањеника која су у V офанзиве били остали јужније од Миљевине? Да ли су живи?

Његово питање вратило ми је мисли у дане пробоја другог непријатељског обруча на путу Фоча — Калиновик. Тих дана водиле су се овде борбе које су још увек значиле бити или не бити. Непосредно иза јединица на положајима, искористио сам кратак предах да се мало одморим. Неколико дана и ноћи борби и покрета толико су ме испрјели да сам се једва држао на ногама. Легао сам у једну колибу и чим сам се „опружио“ тако сам чврсто заспао да ме никакав тутањ топова није могао пробудити.

Тито је стигао у нашу бригаду пред сам мрак. Питао је курире где сам и послао их да ме пробуде. Звали су ме, дрмали, али ме нијесу могли пробудити. Онда је у колибу дошао и друг Тито. Једва су некако успјели да ме пробуде. Но, ја сам од сна и умора био као у неком бунулу. Тито је видео у чему је ствар и питао ме:

— Познајеш ли ме?

— Познајем друже Врховни команданте!

И одмах сам устао. Изненадило ме његово присуство. То су били наши најистуренији положаји. Њемци су свакога часа могли извршити противнапад. Са Титом је било свега неколико другова а крећу се ноћу кроз непознат крај, те се сваког момента може упасти у непријатељске положаје.

— Ту у шуми имају два тешка рањеника. Одмах да их збринете и не смијете их уопште оставити — рече друг Тито.

— Нијесу наши — одговорих му, мислећи притом на то да смо ми све рањенике из бригаде прикупили и смјестили.

— Да, нијесу из твоје бригаде али су наши. Мислим да су Далматинци, брзо додаде друг Тито.

Одмах сам наредио да се рањеници пронађу, превију и смјесте. Врховни командант се интересовао за борбе на Шиљевцу и Вису, о стању бригаде, хтио је да зна ситуацију до танчина. На ватри се кувало нешто меса што смо заплијенили у претходним борбама. Понудили смо друга Тита да остане на вечери, иако се са месом није ништа друго спремало. Пристао је.

Прије вечере дали смо му парче хлеба намазано машћу и шећером.

— Ви Крајишници и у овој ситуацији имате хлеба — рече смијући се друг Тито.

— Ту резервицу створили смо претходне ноћи у оштрој борби са швабама, одговорио сам другу Титу.

Кад је месо било скувано, са једном порцијом био је послужен и друг Тито. Он, а и остали другови, сркнули су по неколико кашика топле „чорбе“, а онда појели месо.

Тито и остали из Врховног штаба послерије „вечере“ кренули су правцем за Првом пролетерском која је до тада већ прешла цесту Калиновик — Фоча.

Ноћ је била врло мрачна. Ја сам за њима упутио неколико курира, јер сам се бојао да их непријатељ у таквој ноћи, негде у шуми или на путевима, не нападне. Рекао сам командиру курира да иду за другом Титом али да морају водити рачуна о томе да их он не примети. Знао сам да ће их вратити. Међутим, курири нијесу направили ни неколико стотина корака, Тито их је осјетио и наредио им да се одмах врате, да они могу ићи и без пратње. Ја сам, наравно, курире сада боље припремио и поново послао, тако да су, уз доста напора, успјели да га прате непримјећени.

Тито је сазнао да су поменути другови живи. Он њих није изгубио из сјећања ни послерије осам година.“

Генерал-мајор Милош Зекић

„Шеста источnobосанска бригада држала је положаје према Кошуру. Ноћ. Наложили смо ватре и пекли коњско месо. Били смо поред саме стазе која од Тјентишта води за Милинкладу. Сваки од нас је већ био онемоћао. По парче, макар и коњског меса, појачавало је снагу, коју је глад односила.

Те ноћи стазом је пролазила колона Врховног штаба. Около се водила борба. Положаји су били непуних 500 метара далеко. Друг Тито је ишао на челу колоне Пратећег батаљона. Свратио је до нас. Угледао је људе око ватри. Иако му се није видјео смијешак на лицу, упитао нас је веселим гласом:

— Но, момци, јесте ли много гладни?

Нијесмо му морали одговарати, знао је он добро како се хранимо. И он је гладовао тих дана. Знали смо да нам он у том моменту ништа не може помоћи, али нас је његово питање некако окуражило, ојачало. Та једна реченица постављена као питање, глас којим је изговорена, много нам је казивала: све ће се добро завршити.

Друг Тито је кратко вријеме постајао код нас, а онда се брзим кораком удаљио. Повео је кроз мрачну ноћ колону Пратећег батаљона.

Те ноћи, кад је друг Тито одлазио од наших ватри, сјетио сам се првог сусрета са њим.

Било је то у априлу негдје у околини Говзе. Тек је мирисало на прољеће. Шеста источnobосанска и Мајевичка добиле су наређење да се из Источне Босне пребаце у састав Главне оперативне групе. Била је то права радост за нас. Прије тога осјећали смо се некако осамљени. Лутали смо и водили борбе по Источној Босни с једног њеног краја на други.

Чим смо стигли код Устиколине јављено је из Врховног штаба, мислим да је друг Коча то пренио, да дођу на састанак код друга Тита штабови бригада Шесте и Мајевичке. Код Врховног штаба стигли смо још за дана. Јавили смо се другу Марку, посјетили чланове АВНОЈ-а и старог Назора. Сјећам се колико се Назор радовао кад нас је видио. Док смо сједели код њега прилазио је сваком појединцу и миловао га руком. Ми смо му изгледали свјежи и одморни. Нијесмо били изморени као борци дивизија које су на својим леђима понијеле терет борби Четврте офанзиве. Тај наш изглед је и обрадовао старог Назора.

Тито је тога дана био у лову. Кад се вратио позвао нас је да одмах дођемо код њега у једној кући крај села. Читаво вријеме пута и до сусрета био сам узбуђен, чини ми се и сви другови који га раније нијесу сретали.

Друг Тито нас је весело дочекао на прагу.

— Гдје сте Лутајући Холандези — биле су му прве ријечи, које је изговорио смијући се. То „Лутајући Холандези“ имало је своју историју. Једна наша јединица из састава Главне оперативне групе заробила је у Срему архиву неког њемачког штаба дивизије. У једном извјештају тог штаба стајало је да је колону једног њиховог батаљона, при пролазу кроз Босутске шуме, напала једна „Титова лутајућа бригада“.

Како човјек замишља људе које познаје само по чувењу? Ми смо о Титу слушали много прича. Он је за нас био легендаран. И кроз све те приче у човјеку се оформи слика да је наш Врховни командант висок, снажан, јаког гласа и строга изгледа. И зато сам од првог момента нетремице посматрао његово лице и пратио сваки његов покрет. Занесен тиме нијесам у почетку добро ни чуо оно о чему је говорио. Нијесам могао вјеровати да је то Тито: тако једноставан, непосредан, весео и брижан.

Њега је интересовало све: бригаде, борци, командни кадар, ситуација на терену. Нарочито се интересовао какву смо везу имали са партизанским јединицама у Срему. Разговор се одужио. Тито нас је позвао на вечеру. Јели смо кашу и кувано месо срне коју је тог дана уловио. Сјутрадан је дао задатке јединицама и обје бригаде ставио под команду Штаба Дринске оперативне групе. Наредио је да два батаљона одмах крену у правцу Централне болнице коју су четници угрожавали. Испред Штаба Шесте пошао сам са тим батаљонима. Био је то први задатак који сам примио лично од Врховног команданта. Кренули смо од Миљевине преко Калиновика и Трескавице на Главатичево. Успут смо из неких села растјерали усташку милицију. Седма банијска, успјела је да задржи четнички продор. Чим смо стигли, батаљони су прешли у незадржив напад. Четници су били разбијени. Борци јединица из источне Босне извршили су наређење Врховног команданта.

Мисли о том првом сусрету са другом Титом у овој стравичној ноћи код Кошура као да су ми дале нову снагу“.